

AVATARELE¹ CENZURII ȘI CONDIȚIA UMANĂ ÎNTR-O SOCIETATE *POST-UTOPICĂ*

Constantin IVANOV

Doctor în filologie

E-mail: constantin_ivanov@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9128-7822>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Avatars of Censorship and the Human Condition in a *Post-Utopian* Society

Abstract

In this study are analyzed the dilemmas of the system and the censorship that mark the post-utopian society (a possible society) that can limit certain freedoms of the individual limits. Starting from some fictional representations (possible worlds) we could observe that the most serious problem for a people is erasing the past from the collective memory by changing the perception of the historical truth or relativizing it. In this sense, making use of the tools specific to the comparative approach, we analyzed the imaginary universe of the novel *Amintiri din epoca lui Bibi: o post-utopie* by Andrei Cornea, in which extensive recourse is made to memory, while developing social dilemmas and paradigms behavioral. We also noticed, from a compositional point of view, the novel is an allegorical projection of a society marked by the problem of lack of memory, but also of the condition of the individual in a post-utopian society that has not definitively renounced repressive means.

Keywords: identity, memory, historical truth, conscience, censure, post-utopia, freedom, representation.

Rezumat

În acest studiu sunt analizate dilemele sistemului și cenzura ce marchează societatea *post-utopică* (o societate *posibilă*) ce poate îngreuna anumite libertăți ale individului. Pornind de la unele reprezentări ficționale (lumi posibile) am putut observa că cea mai

¹Termen consacrat în literatura de specialitate: *avatarele unui om politic* (Augustin Scriban); *avatarele lui Asachi* (E. Lovinescu); *avatarele unei cariere* (E. Lovinescu); *Avatarele Noii Stângi* (Vladimir Tismăneanu); *avatarele acestui fenomen politic* (Vladimir Tismăneanu); *Avatarele spiritului grec (Convorbiri literare)*; *avatarele minciunii (Metaliteratura)*; *Buna guvernare și avatarele puterii* (titlu de carte); *Avatarele lui Orfeu; Orfeu și avatarele poeziei orfice*; *avatarele eului artistic*; *avatarele ficționale*; *avatarele moderne și postmoderne*; *avatarele bolșevismului*; *avatarele existențiale*; *avatarele mistuitoare...*; *avatarele învățământului*; *avatarele corpului ș.a.*

gravă problemă pentru un popor este ștergerea trecutului din memoria colectivității prin schimbarea percepției asupra adevărului istoric sau relativizarea lui. În acest sens, făcând uz de instrumentele specifice demersului comparatist, am analizat universul imaginar al romanului *Amintiri din epoca lui Bibi: o post-utopie*, de Andrei Cornea, în care se face un amplu recurs la memorie, dezvoltând în același timp dilemele sociale și paradigmele comportamentale. De asemenea, am constatat că, din punct de vedere compozițional, romanul este o proiecție alegorică a unei societăți marcate de problema lipsei de memorie, dar și a condiției individului într-o societate *post-utopică* ce nu a renunțat definitiv la mijloacele represive.

Cuvinte-cheie: identitate, memorie, adevăr istoric, conștiință, cenzură, post-utopie, libertate, reprezentare.

Cu un titlu ușor amuzant, romanul *Amintiri din epoca lui Bibi: o post-utopie*, de Andrei Cornea (Humanitas, 2019), titlu ce denotă o atitudine ironică față de cel căruia i se mai spune Big Brother, dar care devine caraghios prin însăși intenția sa, spune povestea unei comunități care își uită trecutul. Societatea *post-utopică* este un produs ficțional imaginat de autor pentru a transmite un mesaj alegoric (societate denumită în siajul conceptelor: *post-umanism*, *post-adevăr*, *post-istorie* ș.a.). Andrei Cornea își construiește ingenios axa narativă, preluând datele și universul imaginar din celebra distopie a lui George Orwell *O mie nouă sute optzeci și patru*, care devine în cazul dat un atribut metatextual. Chiar dacă acțiunea romanului se petrece în același topos imaginar orwellian, o societate înființată pe ruinele unei catastrofe mondiale (acțiunea propriu-zisă a romanului se petrece în Anglia), dar care, în mod indirect, ne prezintă societatea noastră care suferă de ceea ce numim a fi lipsa unei memorii colective, fenomen pe care îl observa și Monica Lovinescu atunci când spunea în eseurile sale politico-istorice că „societatea românească de azi, după ce a tresăltat o clipă, pare a se cufunda din nou în păcatul uitării. Păcat aproape biologic. Tulburările de memorie sunt, pentru indivizi, semne de boală sau de senectute. Când epidemia se extinde la o colectivitate, diagnosticul se agravează, amnezia distrugând continuitatea însăși a unui popor” (2008, p. 376-377). Astfel, personajul narațiunii lui Andrei Cornea ar putea face aluzie la o problemă factuală majoră a societății românești precum este și fenomenul descris de Monica Lovinescu. Personajul se confruntă cu problema memoriei și a libertății de expresie a individului în societatea care a scăpat de regimul opresiv, dar care riscă totuși să îi repete ororile. În acest caz, romanul în sine poate fi caracterizat drept o satiră la adresa societății românești actuale.

Din punct de vedere structural, romanul *Amintiri din epoca lui Bibi* este împărțit în trei părți. Prima parte este marcată de o pată lăsată de portretul lui Big Brother, lucru ce amintea de o epocă a utopiei și a terorii. Partea a doua este marcată de o voce care are menirea să-i confirme personajului principal, Winston Smith, cele trăite în epoca lui Bibi. Această voce fiind, de fapt, Julia, personajul alături de care Winston a suportat atrocitățile sistemului despot. În partea a treia este reprezentată capitularea forțată a lui Winston Smith în fața sistemului și preluarea de către Julia

a luptei cu toată mașinăria propagandistică a grupului ajuns la putere prin așa-zisele alegeri libere și democratice.

Societatea democratică din romanul lui Andrei Cornea se află într-un declin din cauza forțelor obscure care ajung să o guverneze. Totul se învâрте în jurul unor cercuri de interese bine orchestrate din umbră. Este o societate în care libertățile sunt controlate, iar oamenii trăiesc doar cu iluzia libertății. Totul este împărțit între găști, care instrumentează orice activitate socială, atât recunoașterea unor calități, cât și blamarea celor care refuză să facă parte din mașinăria păguboasă a sistemului. Până și adevărul istoric este umbrit sau interpretat după bunul plac al grupurilor de interese. Adevărul, memoria sau valoarea sunt dictate, nicidecum nu sunt constante ale unei societăți sănătoase. Romanul lui Andrei Cornea dezvăluie anomaliiile și derapajele morale ale societății democratice. Sunt puse față-n față două lumi, una utopică, care, aplicată în dimensiunea realității, devine o distopie, iar cealaltă este lumea guvernată după principiul democratic, care devine, în fond, o lume coruptă și împărțită în sfere de influență. Astfel, este descrisă cu lux de amănunte confruntarea a două sisteme: unul autoritar și represiv, iar celălalt *post-utopic* pretins a fi liber și democratic, însă mult mai perfid. Mai mult, putem remarca atât drama individului din societatea totalitară, cât și a celui din așa-zisa societate liberă.

Personajul Winston Smith este supus unor represiuni fizice în societatea condusă de Benjamin Briggs, supranumit Bibi, preluând oarecum atributele personajului lui Big Brother din romanul *O mie nouă sute optzeci și patru*. Personajele Winston Smith și Julia sunt împrumutate de la George Orwell, fapt ce capătă în structura narativă o conotație simbolică, aceea de a imagina un alt context social, în care protagoniștii au de înfruntat aceleași represiuni din partea sistemului, doar că aceste represiuni sunt mai degrabă de natură psihologică, decât tortura fizică („metode dure”). Controlul asupra individului este instituit în societatea *post-utopică*, adică *post-bibistă*, prin intermediul altor mijloace, numite de către O'Brien (personajul lui Andrei Cornea, care la fel este preluat de la George Orwell) „metode *soft*”, dar care, în fond, au același mecanism represiv.

Individul incomod sistemului nu mai este eliminat sau supus unui proces de reeducare, ci este redus la tăcere, iar dacă reușește totuși să spună ceva, i se inițiază o campanie amplă de denigrare și de discreditare, atât a personalității, cât și a mesajului pe care îl transmite. Spre deosebire de controlul auster din perioada reflectată în memoriile lui Winston Smith, în democrație tendința este alta (personajul a descris toate atrocitățile din epoca lui Bibi și intenționează să le publice). Controlul asupra maselor este mult mai subtil, acesta nu este impus, ci inoculat. Oamenii sunt determinați să aleagă și să facă ceea ce este „stabilit prealabil că-i necesar și bine pentru ei”. În principiu, este vorba de aceeași privare și îngrădire a unor libertăți fundamentale, tendință expusă în detaliu de către O'Brien: „În viitor oamenii își vor alege chipurile spontan distracțiile, mâncarea preferată, profesia, poate chiar partenerul de viață, dar în fapt vor fi subtil dirijați de noi, spre profitul tuturor. Pe de o parte, democrația controlată din umbră e un instrument cât se poate de util pentru privarea oamenilor de unele libertăți necesare, care, de fapt, nu pot decât să le facă

rău – mă refer la majoritatea oamenilor” (Cornea, 2019, p. 185). Această îngrădire a libertăților omului poartă amprenta unui bine necesar, dar care este îndreptată spre a suprima individualitatea umană și chiar scindarea identității. Dacă epoca lui Big Brother este caracterizată în roman prin teroare și control exacerbant asupra individului, atunci epoca *post-utopică* pare a fi liberă și democratică.

Personajul lui Andrei Cornea își scrie memoriile nu doar pentru a scoate la iveală atrocitățile din trecut, dar și pentru o conștientizare a identității și a propriului statut existențial, fapt ce-l determină să afirme că „Fără memorie nu se poate exista omenește. Dacă nu știu cine am fost în trecut, nu știu cine sunt” (p. 113). Astfel, personajul se confruntă cu un fenomen aproape endemic – memoria scurtă ce are ca efect uitarea trecutului. În principiu, este o problemă pe care societatea o moștenește din perioada dictatorială în care prin intermediul „Ministerului adevărului” era fabricat un alt „adevăr istoric”. Analizând societatea reprezentată de George Orwell în romanul *O mie nouă sute optzeci și patru*, Vladimir Tismăneanu face următoarea remarcă: „Sistemul totalitar urăște memoria, se ferește de martori și mărturii, face tot posibilul pentru ștergerea frontierelor între adevăr și minciună, între obiectiv și subiectiv, între realitate și iluzie. Personalitatea trebuie degradată la statutul de masă, poporul devine populație, iar populației i se pot servi orice ineptii, fără teama că cineva va fi făcut vreodată răspunzător pentru continuul viol simbolic practicat de sistem. «Ministerul adevărului», sediul propagandei de partid, centrul nervos al complotului minciunii, este un element indispensabil al ordinii totalitare. Partidul unic nu poate accepta adevărul, își refuză propria istorie, subvenționează o armată de funcționari supuși pentru a rescrie mereu un trecut neasumabil” (Tismăneanu, 1995, p. 25). Pe când în epoca *post-utopică* imaginată de Andrei Cornea, trecutul trebuia ascuns pentru a nu ieși la iveală atrocitățile la care a fost supusă societatea, tocmai pentru că sistemul vechi respingea din principiu orice posibilitate de configurare a unei memorii colective, mizând și pe tendința de a zugrăvi trecutul cu *înfrumusețări nostalgice*. Cel mai grav lucru pentru personajul Winston Smith, din romanul *Amintiri din epoca lui Bibi*, este ștergerea memoriei colective – căci, uitând faptele trecutului, apare riscul de a le repeta, după binecunoscutul principiu atribuit filozofului francez George Santayana: *cei care uită trecutul sunt condamnați să îl repete*.

Interesant este faptul că lumea *post-utopică* imaginată de Andrei Cornea intră oarecum într-un dialog cu lumea distopică a lui George Orwell. Preluând datele ce constituie universul imaginar din romanul *O mie nouă sute optzeci și patru*, Andrei Cornea readuce în prim-plan drama individului care merge împotriva sistemului, fie el și democratic, dând practic narațiunii orwelliene o anumită continuitate. Epoca lui Bibi se încheie datorită unei revoluții, fiind înlăturat de la putere grupul ce conducea în mod despotic societatea. Astfel, după o perioadă suficientă, în care fusese uitată acea epocă, se reîntorc foștii diriguitori, mizând, bineînțeles, pe „memoria scurtă sau anesteziată” a poporului, dar și pe metodele ce se dovedesc a fi eficiente în lustruirea biografiilor.

Cel care fusese cândva Big Brother, după „reabilitarea morală” a sa, are toate șansele să fie reales președinte în mod democratic „de un popor prost”, fiind susținut de mișcarea numită ironic a „reîmprospătării”. De aceea, memoriile lui Winston Smith puteau strica planurile „reîmprospătaților” de a reveni la putere, pentru că acestea urmau să apară în plină campanie electorală de alegere a președintelui. Trăind totuși într-o lume democratică, Winston Smith avea libertatea să-și publice memoriile. Nefiind posibilă înlăturarea sa fizică sau împiedicarea directă a intențiilor sale, precum era în epoca lui Bibi, grupul de interese, coagulat în jurul *Mișcării de reîmprospătare*, apelează la niște tertipuri. I se propune mai întâi publicarea memoriilor sub formă de roman, adică autenticitatea mărturiilor lui Winston Smith să fie pusă pe seama unor fantezii, ba chiar propunându-i-se să semneze romanul cu un oarecare pseudonim „Orwell”. În acest fel, se atentează în mod vădit la identitatea ontică a personajului Winston Smith, la ceea ce a fost, este și a trăit: „Nu vreau nici să mă acopăr cu un pseudonim literar, indiferent dacă e «Orwell» al vostru sau un altul! Ceea ce vreau e să rămân eu însumi – bun sau rău, dar fără nici un strop de imaginație – și cititorii mei să știe că eu sunt eu, un simplu martor fără ascunzișuri” (p. 71). Or, semnarea memoriilor cu un alt nume este un atac asupra autenticității, nu atât a memoriilor, cât aruncarea în derizoriu a mesajului pe care Winston Smith vrea să-l transmită societății sale. Pentru că, în asemenea mod, cel obsedat de trecut și cu „memorie prea lungă” poate fi pus sub un con de umbră. Cel mai grav lucru pentru Winston este să i se nege identitatea, că ceea ce a trăit și mărturisește acum nu a fost, respectiv, nu a existat nici el (ne referim aici nu numai la identitatea sa ființială, dar și la personajul diaristic). Astfel încât mărturia sa despre atrocitățile din epoca lui Bibi să fie negată și pusă pe seama unei născociri, adică pe seama unui produs al imaginației.

Personajul Winston Smith insistă ca faptele represive din perioada lui Bibi să fie scoase la iveală. Realitatea cruntă, expusă în memoriile pe care le-a scris și intenționează să le publice, nu trebuie să fie pusă pe seama unor „speculații” imaginare. Ceea ce a trăit și a descris nu este o lume a posibilului, ci a trecutului istoric, fapt ce-l determină să spună: „N-am făcut decât să descriu ce am auzit și am văzut”, adică realitatea așa cum a fost. Or, dacă acceptă propunerea lui Michael Robertosn, editorul care încerca să-l convingă să-și schimbe memoriile în roman, scriitura îi va fi lipsită de verosimilitate, devenind doar obiectul unei delectări literar-artistice. Astfel, nu se va produce nimic. Nimeni nu va lua nicio atitudine, nu va fi nicio luare de poziție în legătură cu cele întâmplate și consemnate în jurnalul lui Winston Smith – cel care a trăit aievea cele scrise, nu cel care a creat. I se propune, în principiu, schimbarea a însăși menirii sale ființiale, adică a ceea ce-l determină să existe ca atare.

Prin renunțarea la memoriile sale și la rolul său de cronicar, el riscă să devină un creator de lumi imaginare, fapt ce-l jignește și-i subminează rostul: „Nu sunt scriitor în sensul ăla, ci un om al adevărului” (p. 55). De fapt, personajului i se impune, cu bună știință, să fie altcineva decât ceea ce este. Prin acest act, Winston Smith riscă nu doar să-și uite propriul trecut, ci să-și abandoneze destinul, să renunțe la ceea ce

i-a constituit ființa și identitatea, la ceea ce-l definește ca atare, „Dar tocmai de asta vreau să prezint memoriile mele drept ceea ce sunt – viață autentică trăită de mine însumi și de mulți alți nefericiți, indiferent dacă sunt membri de partid sau proli, viață care acum e trecută cu vederea, ștersă, omisă” (p. 67-68). A șterge trecutul cuiva sau a-i impune un alt mod de a fi și a se raporta la trecutul său, este, de fapt, un atac deliberat asupra identității acestuia. Personajul Winston Smith, din romanul lui Andrei Cornea *Amintiri din epoca lui Bibi*, își percepe libertatea interioară în raport cu experiența și faptele consemnate în jurnalul său, pe care l-a intitulat „Amintiri din 1984”. Devenind el însuși personaj, riscă a-i submina autenticitatea și chiar negarea existenței lui *Winston Smith* (personajul diaristic). Mărturia sa este dovada că el este ceea ce crede cu tărie că este. Or, dacă jurnalul său va fi „mutilat” după „legea ficțiunii literare” (p. 69), nu va mai exista nici *Winston Smith* (personajul diaristic), nici el, respectiv nu va mai exista nicio urmă a atrocităților comise de către Big Brother. Datorită propagandei menite să șteargă trecutul, dar și a presiunii colective, Winston avea momente de îndoială. Nu mai era sigur că a trăit întocmai ceea ce a consemnat în jurnal: „uneori avea momente când el însuși în sine sa abia dacă mai știa dacă trăise cu adevărat tot ce scrisese acolo și avea nevoie de confirmarea Juliei” (p. 112). Momentele de îndoială, pe care le avea în legătură cu veridicitatea mărturiilor sale despre trecut, se datorau lipsei de înțelegere și de compasiune a celor din jurul său.

Personajul este mereu în căutarea unor repere (semne) care să-i confirme că epoca lui Big Brother a existat, respectiv au existat atrocitățile și nenorocirile pe care le-a descris cu fidelitate. Totuși, exista un lucru care îi servea drept prilej de aducere-aminte a vremurilor ostile de altădată. În cafeneaua Castanul, locul în care obișnuia să meargă des, era o pată, semn că acolo a stat atârnat cândva portretul lui Big Brother. Pata respectivă reprezintă, de fapt, elementul central al narațiunii sau firul ideatic al poveștii. Această urmă a trecutului era atât de importantă pentru Winston, încât devenise axul său moral și identitar, aproape un simbol, datorită căruia trecutul era actualizat în conștiința și în memoria individuală. Acest vestigiu al trecutului îi îmbărbăta ființa și îi menținea echilibrul psihologic.

Pata din perete, lăsată de tabloul ce-l înfățișa altădată pe dictator, începea să deranjeze, cel puțin trezeza curiozitate, fapt ce a determinat ca în „locul ăla afurisit” să fie pusă o oglindă, adică să fie camuflat cu grijă. Chiar și așa, urma din cafeneaua Castanul este un simbol al trecutului care nu poate fi șters și nici corectat, trecutul rămâne intact și mereu vizibil pentru cei ce vor să-l vadă. Pata devine o obsesie pentru personaj, mai ales prin conotația ei simbolică de traumă colectivă și de dramă individuală, continuând să fie în același timp un element al terorii și o prezență ce-l urmărește. Iar posibilitatea de a privi acea pată reprezenta pentru Winston și un moment de reculegere și de aducere-aminte, pentru că știa foarte bine că trecutul are nevoie să fie reîmprospătat (reactualizat) în conștiința colectivă, fapt ce-l determină să afirme următoarele: „Poate că era mai bine să ne amintim chiar și așa de fostul dictator, măcar din peretele de pe zid, măcar din când în când, ca să nu ne iasă din minte crimele lui. Eu aș fi pus chiar o inscripție lămuritoare acolo, ca să afle tineretul

ce și cum. Și aș prefera, dragul meu, să nu ne prefacem că nu-i mai cunoaștem numele întreg, sub care cerea să-l știe toată lumea, chiar și la closet: BIG BROTHER. Să nu piară chiar orice ură din *ce a fost*. Atâta suntem datori: să ținem minte. Să nu vorbim în prescurtări și ghicitori. Altminteri, tot acoperind urmele cu nepăsarea și neglijența noastră și alintându-l chiar și pe Satana cu nume bune pentru un cățel, ducem oroarea în derizoriu și-i pregătim uitarea” (p. 13). Cu toate că pata din cafeneaua Castanul a fost astupată, aceasta continua să își facă simțită prezența, fapt ce semnifică, în economia narațiunii, urma ce vorbește despre trecutul lui Bibi, respectiv devine o problemă și pentru sistem. După câștigarea alegerilor prezidențiale de către Bibi, la cafeneaua Castanul au fost întreprinse măsuri sporite pentru a putea înlătura acea pată blestemată. A fost dată jos toată tencuiala, peretele a fost ras până la cărămidă, așa încât a fost refăcută temeinic acea porțiune de perete în care apărea – „să piară orice urmă, mare-mică, din mizeria a lu’ cine o fost acolo” (p. 157). În ciuda acestor eforturi, spre finalul romanului, pata reapare în mod misterios. Apariția ei este pusă pe seama unor cauze supranaturale, ba chiar ar fi ceva necurat, diavolesc. Locul a fost contagiât de răutatea celui reprezentat, pentru că „ăla din portret a fost un om tare rău” (p. 194). Astfel, faptele trecutului ajung să fie reactualizate în conștiința colectivă prin intermediul unor legende sau a unor întâmplări misterioase. Este sugerat că în asemenea mod trecutul poate supraviețui și poate forma memoria colectivă, transformându-se, am putea spune, în reprezentări legendare. Era atât de stranie apariția petei, încât unii clienți încercau să evite acel loc, iar alții în genere evitau cafeneaua Castanul. Cel mai important lucru este însă că naratorul lasă să se înțeleagă, în ciuda eforturilor propagandei și a cenzurii, că trecutul nu poate fi șters în totalitate. Vor exista simboluri sau vestigii care vor transmite mesaje despre trecut. Dacă individul tace, așa cum a fost adus la tăcere Winston, *ultimul mohican* al memoriei, atunci încep a vorbi lucrurile: „Urâtenia aia a început iar să se vadă! A început. A început” (p. 195), a început, așadar, să vorbească însăși pata.

În societatea *post-utopică* reprezentată de Andrei Cornea, uitarea era atât de gravă, încât nimeni nu mai îndrăznește să admită că asemenea atrocități au fost cu putință a se întâmpla. Colectivității îi lipsea conștiința istorică. Trecutul fie că era uitat cu desăvârșire, fie că era evocat cu nostalgie sau, și mai rău, văzut prin intermediul propagandei agresive, menite să-l reîmprospăteze sau, mai bine-zis, să-l mutileze: „Mai ales grozăvia se uită, în schimb se rețin tot felul de prostii, cu ciuperci, cântece și trompete și mâini pe sub fuste și campionate. Trecutul devine simpatic, distractiv” (p. 23). Schimonosirea trecutului „în noua eră a libertății” prin intermediul unor subterfugii, nu este altceva decât o încercare de-a șterge din memoria colectivității nu doar trecutul, ci și conștiința despre ceea ce sunt cu adevărat. Ascunderea adevărului istoric are drept scop reprimarea libertății și ținerea sub control a maselor. Or, tocmai cunoașterea adevărului este adevărata libertate, după binecunoscutul principiu evanghelic: *veți cunoaște adevărul și adevărul vă va face liberi*. În caz contrar, libertatea devine o „nelibertate” (expresia lui E. Zameatin), fapt pe care îl constată cu indignare Winston: „Ne rad trecutul din minte ca să ne țină în sclavie” (p. 978). În societatea totalitară ștergerea trecutului și

lipsirea individului de memorie sunt necesare pentru instituirea unui control asupra maselor, iar pentru realizarea acestui deziderat, se recurge la mijloace de reprimare, la propagandă și chiar la abuzuri legislative sau de orice alt gen.

Sistemul *post-utopic* din romanul *Amintiri din epoca lui Bibi* nu este altceva decât o alegorie a sistemului democratic (nicidecum nu este o critică) care prin mijloace lustruite atent și ideologizate încearcă să-l rupă pe individ de matricea sa cultural-istorică, impunând în schimb o „libertate controlată”, o libertate față de care omul se simte străin. Prin urmare, individul nu mai simte istoria (trecutul) ca ceva interior, ajungându-se ca ființa să-i fie ruptă în totalitate de procesul istoric. Tocmai acest fapt este adevărata sclavie despre care vorbește personajul acestui roman. Or, după cum ar spune Nikolai Berdeaev, „E liber în spirit cel care a încetat să simtă istoria ca eveniment exterior impus, cel care a început să simtă istoria ca pe un eveniment interior, ca libertate proprie”, „Trebuie, astfel, să existe legătura interioară cu trecutul, apelul la monumentele trecutului ca și îndrăzneala inițiativelor creatoare” (Berdeaev, 2013, p. 36-37). Tendința de a-l lăsa pe individ fără memorie este și un atac asupra libertății lui. Deși la nivel declarativ, Winston are libertatea să vorbească despre epoca lui Bibi, nu are însă libertatea de expresie. El este, în același timp, constrâns să nu spună lucrurile direct sau până la capăt. Iar dacă totuși nu poate fi determinat să renunțe la obsesia sa față de memoria trecutului, să-i fie știrbită „forța de expresie”.

Dacă în societatea utopică a lui George Orwell, din *O mie nouă sute optzeci și patru*, se considera a fi liber acel care poate spune că doi și cu doi fac patru (Orwell, 2012, p. 91), atunci în societatea *post-utopică* a lui Andrei Cornea degeaba există această libertate, dacă credibilitatea este ruinată în principiu, iar ceea ce se poate spune nu mai are acel „efect copleșitor”. Chiar dacă se poate spune că doi și cu doi fac patru, deja nu mai are nicio importanță. În caz contrar, memoriile sale pot produce efecte dezastruoase pentru sistemul care, reamintim, intenționează să-l readucă la putere pe cel ce fusese cândva Big Brother. În mod cert, se încearcă rescrierea trecutului sau reinterpretarea lui pentru ca prezentul să fie unul predictibil și fără surprize. Problema memoriei și problema libertății de expresie sunt pentru Winston Smith principii fundamentale, fără de care nu-și poate percepe existența, pentru că aceasta ar fi lipsită de rost. „Asta-i, cred, menirea mea, Julia, să mărturisesc trecutul, să nu-l las să se șteargă, să nu mă șterg eu însumi, înainte de vreme, lăsându-i pe toți liniștiți, întocmai ca pata aia de la Castanul cu urma portretului lui, pe care acum, nereușind cică s-o facă să dispară, au pitit-o înapoia oglinzii, ca să-și lase clienții liniștiți ca să se întrebe în tihnă, ha, ha!” (p. 99). Misiunea sa este una nobilă, precum e și activitatea sa de la anticariatul unde muncește și unde cercetează „natura umană”. Winston are menirea de a spune adevărul cu toată forța de convingere, direct și fără ocolișuri. De aceea, putem spune că *Amintiri din epoca lui Bibi...* este un roman al condiției umane în societatea *post-utopică*, ce reflectă în cheie parabolică destinul și drama existențială a individului ce vrea să lupte pentru identitate, pentru adevărul istoric și pentru memorie. Astfel, personajul Winston Smith reușește să supraviețuiască sistemului utopic al lui Big Brother, dar eșuează

amarnic în cel democratic și liber. Trauma pe care o suportă în societatea *post-utopică* este mult mai mare decât cea din epoca utopică și represivă, pentru că i se subminează demnitatea umană și integritatea morală.

Deși pare a fi o rescriere a construcției tematice din romanul lui George Orwell, totuși, Andrei Cornea ne prezintă o altă imagine a unei societăți libere în aparență, dar care devine tot atât de represivă față de individul care refuză colaborarea cu sistemul. Personajul Winston Smith este preluat cu aceleași atribute și paradigme comportamentale, însă este pus în fața unei alte mașinării opresive, una care își exercită puterea mult mai perfid. Celui din distopia lui George Orwell i-a fost impus cu forța dragostea față de Fratele cel Mare, pe când personajul din *post-utopia* lui Andrei Cornea este determinat să nu mai fie el însuși, să-i fie subminată identitatea în așa fel, încât să nu mai fie cel ce se vrea a fi, ci un altul, cu o conștiință fabricată și lipsit de memorie. Problematică valorificată din plin și în romanul *Trei ceasuri în iad*, a lui Antonie Plămădeală, publicat în 1970, a cărui tramă narativă la fel ascunde o intenționalitate parabolică de demascare a regimului ce limitează anumite libertăți umane. Și personajului din acest roman, Anton Adam, i se impune o identitate străină prin grefarea unei alte memorii, preluate de la un străin, și prin mutilare pentru a fi un anume Peter Gast – o creație exclusivă a sistemului.

După cum am menționat, romanul *Amintiri din epoca lui Bibi...* ne dezvăluie parabola unui popor care își uită istoria, dar și modul în care este tratat cel ce vrea să spună adevărul despre atrocitățile sistemului care au avut loc în trecut. În acest exercițiu ficțional putem identifica niște *topoi* imaginari ce prefigurează alegoric niște cauzalități ale cotidianului sau niște procese din societatea noastră, și de ce nu, niște aluzii socio-politice. Or, după cum mărturisește însuși autorul, „Chestiunea memoriei, care este o temă aici, în romanul meu, trebuie privită cu un dram de relativism. Este adevărat că există amnezia multora care își amintesc numai fleacuri și lucruri mai degrabă amuzante și mici necazuri din epoca dictaturii, așa cum fac și astăzi atâția care spun că nu era chiar așa de rău pe vremea lui Ceaușescu. Nu vreau să-i condemn, cel puțin în roman, îi las să trăiască și ei. Amnezicii sau relativii amnezici au sentimentul că Winston Smith, personajul meu împrumutat de la Orwell, exagerează, că este un radical. Poate că au și ei puțină dreptate. Nu vreau să fiu sigur, acesta este privilegiul romanului față de eseu. Nu trebuie să decizi, ci să-ți lași personajele să reprezinte puncte de vedere diferite. Nu ești obligat ca, tot timpul, să fii coerent cu tine” (Cornea, sursa web). Datorită acestei povești, autorul atenționează despre anumite derapaje și riscuri ale unor probleme din actuala societate, dar și a unor mecanisme ce-ar putea relativiza înțelegerea și perceperea unor fapte sau a unor realități istorice. Abandonarea trecutului poate cauza un dezechilibru social, iar individul se poate pomeni într-un „vacuum identitar”, pentru că nu va putea fi capabil de-a mai stabili vreun raport cu trecutul său, dar nici cu cel al poporului din care face parte. Or, „Medierea trecutului îi conferă poporului o coerență, o personalitate, la fel cum amintirile unui individ exorcizează amnezia distrugătoare” (Wunenburger, 2015, p. 53).

Oarecum, acest personaj, Winston Smith, devine un disident al epocii lui tocmai prin încăpățănarea sa de a reda în memoriile sale cât mai onest realitatea. Determinarea sa nu poate fi coruptă în niciun fel. Se simte împăcat cu sine și rămâne loial față de misiunea pe care o are. Își asumă memoria colectivă ca pe un destin, ca pe o condiție a existenței sale. Oamenii din societatea sa nu mai au certitudinea ororilor petrecute și par a fi cuprinși mai degrabă de o lehamite colectivă, memoria publică fiind invadată de un relativism debordant și lipsiți de o inițiativă proprie de a afla în vreun fel adevărul, doar dacă cineva credibil (cu autoritate) va veni în mod eroic (miraculos) și-l va spune. Poporul nu are conștiința păstrării memoriei, ci se lasă foarte bine influențat de ceea ce i se spune despre această istorie, lucru care devine destul de șubred atunci când se prezintă o altă „variantă” a istoriei (o altă viziune asupra istoriei), caracteristică reprezentată destul de sugestiv la finalul acestui roman.

În mod impresionant, firul narațiunii evoluează și se îndreaptă spre configurarea unui traseu al devenirii eroului – sistemul este învins, iar adevărul iese la suprafață. După ce reușește să-și publice memoriile, Winston Smith se bucură de receptivitate și s-ar părea că-i reușise o resurrecție în memoria colectivă a faptelor și a ororilor comise de către Benjamin Briggs pe când era supranumit Big Brother, susținut acum de *Mișcarea de reîmprospătare* la alegerile prezidențiale. Fiind vorba de o societate democratică, colectivitatea reacționează, astfel încât *Mișcarea de reîmprospătare* scade dramatic în sondaje, datorită memoriilor publicate și de modul liber în care ele circulau. S-ar părea totuși că mărturia lui Winston a adus puțină claritate în vâltoarea ideologică, iar reacția colectivă s-a dovedit a fi atât de puternică, încât fostul dictator, devenit acum un mare democrat, a început să fie blamat și ridiculizat de către societate.

Se pare că în conștiința colectivă s-a produs un declin al memoriei. Pe măsură ce cartea „Amintiri din 1984” devenea celebră și destul „de influentă sub raport politic”, trecutul se reactualiza și devenea o realitate istorică, iar Winston era perceput ca fiind un adevărat erou. Cu toate acestea, în societatea *post-utopică*, reprezentată de către Andrei Cornea, este activat un alt mecanism destul de eficient – denigrarea sau linșajul mediatic. Prin urmare, mesajul este diminuat, iar mesagerul este lipsit de credibilitate. În principiu, este acuzat de plagiat, astfel că memoriile sale ar fi fost preluate dintr-un caiet al unui scriitor, pe nume George Orwell, de dinaintea dezastrului atomic, care a imaginat o lume a viitorului dintr-un posibil an 1984. În asemenea mod, eroul este compromis și defăimat.

Întrucât existau prea multe lucruri asemănătoare între memoriile lui Winston și manuscrisul lui Orwell, asupra personajului se pune imediat eticheta de plagiator, subminându-i credibilitatea, iar memoria colectivă intră din nou într-un impas, fiind ștearsă cu cinism orice urmă a trecutului. În acest scenariu epic se poate distinge cu ușurință modalitatea prin care poate fi schimbată percepția asupra trecutului în conștiința colectivă. „Discreditarea cărții lui Winston și a lui Winston personal ca memorialist de încredere însemna – printr-o răsturnare dramatică de situație – reabilitarea morală a lui Bibi, ale cărui șanse de a fi ales acum președinte primeau

astfel o încurajare masivă și nesperată, cu foarte puțin înainte de scrutin. Spus pe scurt, scandalul literar era că dădea dreptate celor care tot oftaseră că «era mai bine pe timpul lui Bibi» și că ei, în orice caz, nu mai puteau fi socotiți niște inși cu memoria scurtă sau anesteziată, cuprinși de un impardonabil amor pentru fostul călău” (p. 150). Acest atac asupra autenticității memoriilor sale a subminat întregul efort al lui Winston de-a mărturisi adevărul și de a-i determina pe cei ignoranți și uituci să-și aducă aminte atrocitățile trecutului. Acuzația precum că mărturia sa este un plagiat după „un roman de dinainte de războiul atomic” devine o dublă lovitură de principiu pentru protagonist: în primul rând, pentru că memoriile sale reprezintă o poveste imaginară și, în al doilea rând, pentru că „MARELE PONTIF AL ADEVĂRULUI A PLAGIAT”. Astfel încât Winston cel din memorii nici nu a existat, respectiv nu a existat nici epoca lui Bibi, n-au existat nici atrocitățile la care au fost supuși el și Julia. Memoria colectivă a ajuns din nou în acel punct zero al necunoașterii trecutului. Toate informațiile sale despre trecut „mulți nu le iau literal” (p. 119), pentru că lucrurile au fost aranjate în așa măsură, încât să provoace „suspiciunea generalizată”, întocmai după sloganul „cine controlează prezentul controlează trecutul” (p. 145). În urma acestui șoc teribil, în ființa lui Winston se declanșează un proces ireversibil de subminare a propriei sale identități, își pierde echilibrul psihologic, fapt ce-l face să repete încontinuu „Eu sunt eu” (p. 139). Astfel, întreaga ființă a protagonistului se reduce la un singur adevăr, „Eu sunt eu”. În aceste circumstanțe, când întreaga societate pune la îndoială faptul că el a trăit cu adevărat acele atrocități ale epocii lui Bibi, nu-i rămâne decât să declanșeze în sinea sa o stare de apărare a ceea ce este și a suferit. Pentru că doar în asemenea mod personajul își poate recăpăta identitatea măcar pentru el însuși.

În ultima parte a acestei *post-utopii*, personajul Winston trece într-un plan secund, iar Julia îi preia misiunea de-a scoate la iveală adevărul și pentru a-i reda identitatea furată și demnitatea umană. Spre deosebire de a doua parte a romanului, unde întâlneam o Julia pragmatică, în care uitarea ținea de confortul psihologic, pentru o mai bună adaptare la noile realități sociale, în ultima parte, ea devine cea care se va confrunta direct cu sistemul în numele unui ideal: „salvarea trecutului recent”, dar și a reabilitării morale a lui Winston. Din acest moment se reconstituie un alt traseu narativ. În structura ideatică a romanului se conturează deja întregul mecanism ideologic al epocii dictatoriale a lui Bibi, dar și mecanismul propagandistic al vremurilor în care vor conduce cei „reîmprospătați”.

Pusă în fața unor fapte care nu pot fi contrazise (asemănarea izbitoare a memoriilor lui Winston cu manuscrisul lui Orwell), Julia încearcă să elucideze acest fapt și să decanteze toate circumstanțele pornind de la premisa că Winston nu putea să plagieze, pentru că, în fond, el avea o altă preocupare: să spună oamenilor adevărul, nu să-și însușească merite străine. Cu toate că își amintea și ea destule din cele descrise, nu putea demonstra nimic, fapt pentru care îi mărturisește lui Mike Robertson următoarele: „nu pot crede că Winston a luat cu toptanul toată schema societății aleia din documentul Orwell și că n-a suflat nici o vorbă atâția ani dând drept memorii personale lumea aia și punând în ea, ca într-un decor de teatru preexistent,

niște întâmplări cu el și cu mine. Eu însămi am trăit pe atunci și țin minte destule care sunt ca la el. Dar acum nu mai am cum să le dovedesc. Nu mai am probe concrete... Și, în general, mi se învâрте capul. Însă nu-i posibil să fi făcut asta, îl cunosc bine” (p. 166). Astfel, Julia este determinată să lupte cu sistemul propagandistic al lui Bibi. Îl provoacă la discuții pe unul dintre reprezentanții de vază ai sistemului corupt, pe O'Brien, persoană din interiorul aparatului de represiune bibist, dar și pe cel căruia i-a fost amantă, după ce-a scos-o din „menghina sistemului totalitar”, iar mai apoi i-a făcut și un băiat (Steve). Prin urmare, Julia avea toate pârghiile necesare pentru a-l putea șantaja pe O'Brien și a-i cere o explicație, provocându-l la o discuție în cafeneaua Castanul, în care să-și „deșerte frumușel conștiința”, fiind predispus la discuții și datorită faptului că era bolnav într-o fază terminală.

Discuția finală a Juliei cu O'Brien, de la sfârșitul romanului, scoate la iveală povestea odioasă de constituire a societății utopice a lui Big Brother. Mai mult decât atât, devine mult mai evidentă întreaga strategie naratologică. Winston nu este un plagiator, ci un cronicar fidel a ceea ce a văzut și a trăit, iar faptul că memoriile lui sunt identice cu ceea ce a imaginat Orwell, nu este o coincidență. Acest aparent mister are o explicație destul de simplă: Big Brother (Benjamin Briggs) a fost cel care l-a plagiat pe Orwell! Citindu-i cartea, Bibi a construit o societate identică celei imaginate de Orwell, astfel încât a plâsmuit o realitate după un model utopic. Lumea creată de Bibi este, de fapt, expresia unei lumi ficționale, unde viața este determinată să imite în mod abuziv cartea. Cam aceasta este soarta unei societăți fără memorie și fără istorie, care poate fi mutilată cu ușurință și supusă unor experimente bizare. Miza acestui joc dintre ficțiune și realitate este una existențialistă, dar și simbolică în același timp. Realitatea se poate contura după o reprezentare imaginară. Un principiu ideal poate deveni o realitate imediată (adică aplicarea visului în practică), de cele mai multe ori însă se pot obține anomalii sociale. Un model utopic transpus în realitate va submina individualitatea umană și libertatea în numele unui ideal comun. Iar individul, care nu poate fi integrat în acest mecanism, poate deveni cel ce va da peste cap întregul sistem, cu alte cuvinte, în societatea utopică se „ignoră omul individual, care, în final, își va anunța pretențiile” (Jung, 2011, p. 290). Astfel, crearea realității după modelul unei cărți are, în acest caz, o conotație simbolică, și anume: aplicarea unui imaginar utopic creează o realitate absurdă. De fapt, este vorba de un posibil efect negativ pe care îl poate provoca o carte și nu atât cartea în sine, cât interpretarea greșită care li se poate da atât paradigmelor, cât și principiilor parafate de un scriitor sau altul. În fond, e un semnal de alarmă pe care îl trag în mare parte distopiile în raport cu scrierile utopice, care vin să demonstreze cât de nerealizabil poate fi un proiect ideal și consecințele nefaste ce le poate provoca atunci când este confruntat cu realitatea. Sau ridicolul de situații și împrejurări în care nimeresc personajele a căror percepție asupra realității a fost „smintită” de prea multă lectură, precum e Don Quijote sau Madam Bovary. Un asemenea motiv a fost valorificat de către Andrei Cornea și în romanul *Lanțul de aur* (Humanitas, 2017), unde Iustinian, personajul acestui roman, și-a construit un regim după modelul *Republicii* lui Platon, ajustând realitatea după voința împăratului și a modalității de

a percepe *filozofia platoniciană*, premise care nu pot fi realizate prin definiție. Este un joc impresionant al interferențelor dintre text și realitate – textul devine realitate, iar realitatea devine din nou text, dar și un cerc vicios, realitatea este schimbată după modelul cărții (*cuvintele prin viață*), iar mai apoi faptele din realitate ajung să fie transpuse din nou în carte.

Astfel, am putut urmări cu deosebit interes drama individului dintr-o posibilă societate *post-utopică*. Datorită unui registru parabolic sunt evidențiate derapajele valorice ale unei comunități care-și uită trecutul. Analizând acest exercițiu ficțional, am putut stabili că indiferența și propaganda pot provoca amnezia comună a unei societăți. Mecanismul care stă la baza acestei amnezii este, desigur, o cenzură subtilă și bine orchestrată. Cenzura, într-o societate cu valori democratice, nu atacă în mod direct obiectul cenzurat prin reducerea la tăcere sau omitere, ci prin intermediul unor tertipuri menite să persifleze însuși mesajul care trebuie cenzurat. Aceste tertipuri sunt îndreptate spre a discredita fie mesajul în sine, fie autorul, așa încât cele spuse să nu aibă nicio valoare sau să nu fie luate în seamă.

Prin urmare, Andrei Cornea surprinde în acest proiect ficțional acele subtilități ale politicii care, în ciuda aparențelor, devin tot atât de represive precum într-o societate totalitară, având menirea ca, prin intermediul unor mijloace *soft*, să fie instituit un control riguros asupra individului. Minciuna, ca instrument propagandistic, produce astfel o anesteziere a conștiinței, încât, individul să fie prins în „mrejele” unei libertăți controlate, subminându-i în acest fel identitatea. În mod alegoric, romanul *Amintiri din epoca ui Bibi: o post-utopie* scoate în evidență o problemă socială în care este recognoscibilă societatea actuală. Cu toate că analiza noastră a fost concentrată mai mult pe elucidarea unor paradigme comportamentale, care fac trimitere în mod indirect la o realitate imediată a unor probleme semnalate ingenios de autorul empiric, totuși, nu putem să nu spunem că romanul în sine este fascinant tocmai datorită modului în care dialoghează cu distopia orwelliană, dar și felul în care ne convinge de importanța memoriei și a păstrării adevărului istoric, evidențiind în același timp mecanismul datorită căruia adevărul reușește să supraviețuiască cenzurii. Este o poveste alegorică care scoate în evidență problemele, adesea trecute cu vederea, ale unei societăți măcinate de o tendință progresistă ce relativizează percepția asupra trecutului, dar care este propagată agresiv de grupuri cu interese obscure. Romanul este o relatare ficțională despre lupta cu indiferența, cu uitarea colectivă, cu subminarea valorilor identitare, dar și despre circumstanțele în care individul ajunge să fie lipsit de cele mai importante virtuți ale sale – libertatea și libertatea de expresie.

Referințe bibliografice:

BERDEAEV, Nikolai, *Sensul istoriei*. Traducere de Radu Părpăuță, ediția a 2-a. Iași: Editura Polirom, 2013.

CORNEA, Andrei. *Amintiri din epoca lui Bibi: o post-utopie*. București: Editura Humanitas, 2019. CORNEA, Andrei. „Amintiri din epoca lui Bibi”, 2019 [online]. Disponibil: https://www.rii.ro/ro_ro/amintiri_din_epoca_lui_bibi-2600759 [citat 07.02.2023]

JUNG, Carl Gustav. *Opere complete*. Volumul 10: Civilizația în tranziție. Traducere din germană de Adela Motoc și Christia Ștefănescu. București: Editura Trei, 2011.

LOVINESCU, Monica. *Etica neuitării: eseuri politico-istorice*. Antologie și prefață de Vladimir Tismăneanu. București: Editura Humanitas, 2008.

ORWELL, George. *O mie nouă sute optzeci și patru*. Traducere din limba engleză de Mihnea Gafița. Iași: Editura Polirom, 2012.

TISMĂNEANU, Vladimir. *Noaptea totalitară: crepusculul ideologiilor radicale în secolul 20*. București: Editura Athena, 1995.

WUNENBURGER, Jean-Jacques. *Imaginariile politicului*. Traducere din franceză de Ionel Bușe și Lucrețiu Ciontescu-Samfireag. București: Editura Paideia, 2015.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.